

EDITORIAL

O hledání začátku a nalézání nejednoznačnosti

Cílem monotematického čísla Dobro a zlo ve výchově bylo v první řadě pozastavit se u základních otázek výchovy a ve druhé řadě otevřít prostor polemickým příspěvkům, které z různých úhlů pohledu zkoumají výchovu a vzdělávání. Výzva pro autory byla záměrně široce koncipována, abychom na prostoru dvojčísla mohli pokrýt tři roviny uvažování o morálních otázkách výchovy a vzdělávání: subjektivní, objektivní a transcendentní. Do redakce přišlo nezvykle velké množství příspěvků, ze kterých jsme nakonec vybrali osm.

Text Martina Strouhala je věnován velice zajímavé otázce, jež sice niterně spojuje mnohé pedagogické disciplíny, ale zároveň se této otázce mnohdy raději vyhýbáme. Komu mají cíle výchovy sloužit? Jedinci, nebo společnosti? Autor mimo jiné ukazuje, jak se v posledních desetiletích prosazují spíše ideály individualizace. Charakteristickým rysem textu není moralizování nad soumrakem hodnot, ale precizní filozofická analýza antinomické povahy cílů výchovy. Společnost promlouvá citelným způsobem do podoby výchovy a vzdělávání, což je leitmotivem několika dalších textů tohoto čísla. Článek nás nejen přivádí k zamyšlení nad neřešitelnými rozpory a nejednoznačností pedagogiky, ale pokouší se najít východisko skrze výchovu k autenticitě. Ta je postavena do kontrastu vůči obecným, mnohdy transnacionálním pokusům o jediný správný recept na výchovu realizovaný skrze kompetence. Koncept autenticity, jenž by na první pohled mohl působit naivně a idealisticky, se tak nabízí jako (nový) výchozí bod možných úvah o směřování výchovy. Jedinečnost, živá přítomnost a hledání významu v subjektivním pohledu mohou být prospěšné při staronovém hledání obtížných, a přitom tolik potřebných cest.

V článku Radima Brázdy se dostáváme ke zkoumání základních morálních fenoménů. Obsahem článku je prastará otázka, kterou řeší jak studenti prvních ročníků oboru pedagogika, tak spolu s nimi i filozofové a pedagogové po staletí: jak se utvářejí a rozvíjejí morální smýšlení? S pomocí optiky naturalistické etiky (která nepátrá po absolutních hodnotách či kategorickém imperativu), biologie, empirického zkoumání a neurologie Brázda nabízí přirozené vysvětlení původu morálního myšlení skrze objasnění úlohy pocitů

a emocí. Vysvětlení je dobře koncepčně zpracováno do didaktického taxonomického systému základních morálních prvků.

Ono přirozené vysvětlení morálního zdůvodňování se však může někomu jevit jako nepřirozené. Jak mohou hormony ovlivňovat morální rozhodování, které je přece výsadou vědomého rozvažování autonomního subjektu? Text je nejen podnětný, ale především na několika příkladech ilustruje, jak nám nové metody naturalistického vysvětlování mohou být užitečné při kladení základních etických otázek po dobrém životě.

Třetí text v pořadí je s nadsázkou nazván Konec pedagogiky. Roman Švaříček v něm poukazuje na způsoby, kterými se tři současné diskurzy domáhají části moci, která donedávna patřila toliko pedagogickým vědám. Koncem pedagogiky je myšleno postupné nahrazování pedagogických konceptů cizorodými prvky, které pronikají z diskurzu evidence, praktického výzkumu a technologického diskurzu. Analyzované diskurzy jsou pro pedagogiku nebezpečné v tom, že zaprvé svazují debatu uvnitř samotné disciplíny, zadruhé umožňují posuzovat výsledky výchovně-vzdělávacích procesů skrze zjednodušenou optiku objektivních či praktických zpráv, zatřetí předepisují podobu pedagogického výzkumu, začtvrté oddělují cíl a metodu výuky a zapáté snahou ovládnout jiné oblasti pedagogika opouští svoje principy. Diskurzy často opanují pedagogický prostor a zamlčují některá důležitá témata. Těmi jsou otázky spojující tři základní pedagogické konstanty: obsah, cíl a prostředky. Důležité je vědět, kdo jsme, kam míříme a jakým „dopravním prostředkem“ jedeme. Koncentrovat se jen na jeden z těchto tří prvků, ať už to je na prostředek (technologický diskurz), obsah (diskurz evidence) či na cíl (filozofie výchovy), znamená krok zpět.

Následující dva texty se věnují projevům morálně nesprávného chování žáků ve škole. Od obecné roviny uvažování o filozofii výchovy a etice se tak dostáváme k empirickému zkoumání jevu, se kterým se v českých školách setkávají všichni žáci. Jedná se o opisování, jehož cílem je dosáhnout lepšího hodnocení. Článek Larse Fonseyce ze Švédska je obdivuhodný abstraktním zdvihem, který autor činí při přechodu od empirických zjištění k jejich vysvětlení, přičemž využívá teorie sociologické, psychologické a filozofické. Autor ukazuje, jak není možné opisování nahlížet pouze z pohledu porušení normy individuálním žákem, ale opisování žáků při písemkách je nutné vidět také jako důsledek nastavení celého systému. Fonseca dokládá, jak se u žáků vytváří pojetí „férového“ opisování a jak si žáci svoje jednání ospravedlňují. Díky tomu však nedochází k distribuci spravedlivého hodnocení žákovských výkonů.

Článek Jany Vrbové je zaměřen na postoje českých žáků k nečestnému chování. Text je výsledkem dlouhodobé snahy autorky komplexně zmapovat tento fenomén u starších žáků základní školy. Vrbová na základě faktorové analýzy rozděluje nečestné chování na podvádění (např. opisování, používá-

ní taháků, využití internetu při opisování) a klamání (např. falšování podpisu rodičů, falšování omluvenek absence). Výzkum ukazuje, jak je chování žáků jakýmsi lakmusovým papírkem společenských hodnot a norem: nejednoznačně deklarované odsouzení opisování školou a společností vede k tomu, že žáci vnímají podvádění jako méně závažné oproti klamání. Spolu s tendencí omlouvat vlastní nečestné chování si žáci vytvářejí povědomí o tom, jak mohou „občas“ zvýhodnit sami sebe v daném systému. Pokud navíc žáci vnímají, že je systém školy nespravedlivý vůči nim (např. učitel upřednostňuje některé žáky), získávají pocit, že mají další důvod pro opisování. Klamání se oproti tomu vyskytuje méně často, nebo se k němu alespoň žáci méně přiznávají, neboť zřetelně vidí negativní postoj okolí k tomuto typu chování.

Šestý text v pořadí je teoretickou studií, ve které se Monika Punová zamýšlí nad příznivým vývojem jedince navzdory nepříznivému osudu. Autorka si klade otázku z trochu jiného úhlu pohledu, než bývá zvykem: jak může škola pozitivně působit na jedince s rizikovými faktory a vychovat z těchto zástupců ohrožených skupin zdravé jedince. Škola se tak může stát nejenom bezpečným prostředím k učení, ale dokonce i druhým domovem. Ukazuje silné stránky školy v kladném působení na vzdělávání a především na výchovu jedince. Text se staví proti zjednodušenému plošnému obviňování školy z nedostatečného formování jedinců a ukazuje, jak zásadní roli učitelé hrají v životě žáka, kterému mohou pomoci překonat životní nesnáze.

Dalším textem se dostáváme ke zcela odlišné skupině žáků, totiž k těm s nadáním. Článek Evy Machů je empirickou studií přání a trápení nadaných dětí. Autorka se zabývá tím, jak vidí sebe a svět „ti nejlepší“ žáci v 5. třídě základní školy. Je pro žáky jejich nadání jednoznačnou výhodou? Nejsou na ně kladena příliš velká očekávání? I na tyto otázky se autorka článku ptá a její sonda přináší zajímavé výsledky: pro žáky je nejvyšší hodnotou zdraví a rodina, školní úspěchy pro ně nejsou tak důležité. Nadané děti a zejména dívky však mají velmi vysoko stanovené cíle své kariéry a jednoznačně upřednostňují intelektuální profese. Autorka uvádí, že strachy nadaných dětí na rozdíl od ostatních vycházejí z reálných a opodstatněných představ. Zajímavá zjištění plynou i z genderových rozdílů: dívky přisuzují rodině větší důležitost, než chlapci; chlapci chtějí častěji přijímat drahé dárky, než dívky; dívky více trápí vzájemné nedorozumění a vyčlenění z kolektivu, než chlapci. Všechny zkoumané nadané děti vykazují vyšší prosociální myšlení a větší schopnost sebereflexe, než jejich vrstevníci.

Opět se ukazuje, jak mohou být učitelé klíčovým činitelem při formování osobnosti nadaného žáka, podobně jako u žáka s rizikovými faktory.

V posledním textu hlavního těla časopisu se přesouváme na Island v době po dramatickém dopadu ekonomické krize. Článek z pera islandské autorky Steinunn Helgy Lárusdóttir je svědectvím nikoliv o ekonomické krizi, ale

zvláště o krizi společenských hodnot a norem. Za viníky krize je v první řadě označena úzká skupinka do té doby obdivovaných manažerů bank a jiných institucí. Pro nás je však zajímavější sledovat, že ve druhé řadě je autorkou za viníka označena škola, která se zaměřila na vzdělávání a opomněla, jak významnou úlohu tvoří výchova. Text spatřuje východisko z dané situace v návratu k výchově zaměřené na osvojení silného morálního postoje u žáků. Vedle důrazu na kognitivní práci by tak škola měla veřejně deklarovat rozvoj morálního jednání žáků. Absolventi islandského školství by měli být především osobnostmi morálně zodpovědnými za své jednání. Hořká zkušenost z krize by se měla stát příležitostí k učení, píše autorka textu.

Jednou z misí našeho časopisu je vytvářet prostor také pro začínající autory, kteří jsou na prahu své akademické dráhy, a proto i v tomto čísle najdeme rubriku Studentské práce. Jana Kubrická popisuje výzkumy ideologického náboje učebnic a na příkladech environmentálního obsahu učebnic anglického jazyka ukazuje možnosti posuzování skrytého světonázoru. Jakým způsobem můžeme podhalit vliv učebnicových textů na utváření hodnotového systému čtenáře, ptá se Kubrická. Environmentální témata, často pojímaná jako ryzí dobro, jsou vhodným kandidátem na rozbor ideologicky orientovaného sdělení, které je často skryto za „neutrálním“ rozšiřováním slovní zásoby.

Poslední rubriku čísla naplňují dvě recenze aktuálních publikací. Klára Šedřová kriticky nahlíží teoretickou studii neoliberalního diskurzu, který je autory knihy označen za původce všeho zlého. Ondrej Kaščák a Branislav Pupala v knize demaskují ekonomické a politické pojetí vzdělávání a zabývají se tak tématem, jež doposud nebylo v českém prostoru systematicky reflektováno. Milada Rabušicová recenzuje knihu Natalie Simonové věnovanou odstraňování vzdělanostních nerovností v dějinách vzdělávací politiky. Ačkoliv je tento jev označován za dobro, recenzovaná publikace ukazuje, jak ke konání dobra přispívají, ale někdy také nepřispívají jednotlivé strategie vzdělávací politiky od počátku 20. století do současnosti.

Většina autorů ve svých článcích o dobru a zlu ve výchově vychází z teoretického zkoumání problematiky (Strouhal, Brázda, Švaríček, Punová, Lárusdóttir), ale zařazujeme i empiricky laděné příspěvky (Fonseca, Vrbová, Machů). Dva ze tří empirických textů se shodně věnují problematice opisování a podvádění žáků ve škole, což považujeme za zajímavý úkaz (původně nám přišlo celkem pět abstraktů na toto téma). Opisování je jasným příkladem porušení daných pravidel, což ostatně jeden z textů nese přímo v názvu: „Všichni vědí, že opisovat se nemá, ale stejně to každý dělá.“ Existující norma je tak permanentně porušována a oba autoři výše uvedených textů si kladou otázku, proč není opisování, jev ohrožující hodnoty společnosti, tedy spravedlnost, odsouzeno jako špatné? Jak je možné, že se na něm podílejí samotní učitelé a celý systém školy? Jestliže víme, že si žáci neosvojují

jen znalosti předávané učiteli, je na místě ptát se, jaké pojetí dobra a zla si žáci ve škole společně vytvářejí. Opisování může v důsledku snižovat důvěru ve spravedlivé hodnocení žáků, a to může vést k reprodukci „úspěšného“ jednání žáků, píše Fonseca.

Proč tedy potřebujeme nové empirické výzkumy opisování žáků, když víme, že se jedná o nežádoucí jednání? Oba otištěné příspěvky jsou dokladem toho, že při otázkách o dobru a zlu ve výchově se obracíme k jakémusi hledání nového začátku. To je patrné i v článku o dopadech islandské ekonomické krize na hodnoty a způsoby uvažování občanů. Za viníky celé situace jsou zjednodušeně označeni nejen bankéři, ale i celý školský systém. Především nekvalitní morální výchova ve škole je na vině a tato nedostatečnost by měla být řešena novým kurikulem morální výchovy. Kolaps tak vede ke zjednodušení a hledání rychlého řešení dané situace, ale například právě nedávná hospodářská krize ukázala, že ani v ekonomii nefungují jednoduché recepty. Nedomníváme se, že vliv školy na společnost je tak přímočarý a jednosměrný, jak nám naznačuje autorka článku o islandském řešení krize. Spíše je tomu naopak: společnost zásadně ovlivňuje školu a výchovu v ní uskutečňovanou. Společnost zasahuje do školy více, než si často myslíme.

Pro autory publikovaných textů je příznačná snaha vyhnout se zjednodušujícím závěrům a neúnavně pátrat po odpovědích na nově položené staré otázky. Snad bychom mohli toto kladení jednoduchých a někdy i provokujících otázek chápat jako základní stavební kámen staromódního odhodlání přijít se silnou teorií. Otázky naznačené autory článků jsou skutečně velice jednoduché: původ morálního rozvažování, rozpornost cílů výchovy či zdůvodňování nečestného chování. Články jdou zpochybňováním daných odpovědí a jednoduchých řešení proti zjednodušenému vidění pedagogických souvislostí dobra a zla, což pro jejich čtenáře nemusí být vždy snadné. Vydrží-li však čtenář veškeré trýzně poctivého interpretování skutečnosti spolu s autory, odměnou mu bude nový vhled, který mu pomůže při lepší orientaci v rozporuplné a nejednoznačné situaci.

Celá lidská historie má jedno společné velké téma, a tím je morálka. Jak naznačuje obálka dvojčísla, ono hledání rozdílu mezi dobrým a špatným a vůbec snaha rozeznat dobro a zlo je zdrojem tvůrčí energie k psaní.

*S přáním všeho dobrého
Roman Švaříček, Milan Pol
editoři čísla*

